

SALAT LEVENTE

Az értelemadás bátorsága és felelőssége*

Adalékok Gáll Ernő szellemi portréjához

Gáll Ernő szellemi portréját kellő árnyaltsággal megrajzolni igen nehéz vállalkozás, mindenekelőtt abból fakadóan, hogy rendkívül összetett és szerteágazó, olykor ellentmondásokkal terhelt mind az alkotói egyénisége, mind a munkássága, illetve a mű maga, melyet az utókorra hagyott. Az, ami ennek vázlatos fölsvillantásaként e tanulmány kereteibe beleférhet, nem több mint azoknak a fesztávolságoknak a kijelölése, amelyek a legáthidalhatatlanabbnak tűnő szellemi égtájakat kötik össze. Az így felfogott szellemi portré körvonalai azokon a pontokon haladnak át, amelyek markáns opciókat és sarkos fordulatokat jelölnek meg az életében. A portrékészítés több lehetséges technikája közül a kollázs módszere mellett döntöttem: az 1985-ben az Oral History Archive számára készült életinterjúból, illetve a 2009-ben közreadott levelezés néhány darabjából válogatott,¹ egymás mellé rakott szövegrészekből fog kibontakozni az a mozaikszerű kép, amely az én – tagadhatatlanul szubjektív – olvasatomban Gáll Ernő szellemi portréjának egyik lehetséges változatát adja.

* A tanulmány a Politikatörténeti Intézetben, 2017 áprilisában *A kisebbségi lét politikája, szelleme és etikája* címmel rendezett konferencián tartott előadás írásos változata.

¹ Gáll Ernő-interjú. Készítette Gagy-Balla István, Hegedűs B. András és Szabóné Dér Ilona 1985-ben. 1956-os Intézet–Oral History Archivum, 15. sz.; GÁLL Ernő: *Levelek, 1949–2000*. Sajtó alá rend. GÁLL Éva, DAVID Gyula, vál. HORVÁTH Andor, bev. SALAT Levente, Napvilág Kiadó–Komp-Press, Budapest–Kolozsvár, 2009.

Az 1985-ben a Hegedűs B. András és társai által készített, máig kiadatlan életinterjú, amelyben Gáll Ernő bő egy évvel nyugdíjaztatását követően vet számot életének hivatali értelem-ben vett aktív részével, rendkívül beszédesen domborítja ki azt aényt, hogy Gáll Ernő az életét küldetesként, illetve szolgálatként fogta fel kalandos és fordulatos pályájának valamenynyi szakaszában, amire az értelemadás és értelemkeresés lázas igyekezete nyomta rá mindvégig a bélyegét. Ebből fakadóan az életinterjú a tudásszociológiai önreflexió rendkívül érdekes és tanulságos dokumentuma, amelyből az is kiderül, hogy Gáll Ernő élete és pályája egy belülről vezérelt tudásszociológiai kísérletként is felfogható, amely az ideológia, a hamis tudat, az utópia és az értelmiségi hivatás bonyolult összefüggésrendszerében kereste a tájékozódás és állásfoglalás támpontjait, és – egy idő után – az abból kivezető kiutat. A tudásszociológia a tudás, illetve a világ állapotára reflektáló megismerés társadalmi forrásainak és meghatározottságának a feltárására irányul, és módszerének a lényege az, hogy azoknak az összefüggéseknek a kidomborítására törekszik, amelyek egyfelől az egyes elméletek, felfogások tartalmi vonatkozásai, másfelől az illető elméletek és felfogások szerzőinek és képviselőinek a társadalmi helye és érdekei között gyaníthatók. Az ideologikus jellegű állásfoglalások természetéhez ezen belül még az tartozik szorosan hozzá, hogy opciót, elköteleződést feltételeznek valami mellett és valami ellen, a választást pedig „az a körülmény határozza meg, hogy az adott »létvalóság«-nak melyik oldalán állunk. Akik e realitás fenntartására törekszenek, vagyis az adott létvalóságot képviselik, azok utópikusnak jelölnék meg minden, számukra elvileg megvalósíthatatlannak tűnő elképzelést” – írja Gáll Ernő 1979-ben Karl Mannheim *Ideologie und Utopie* című munkáját elemző tanulmányában. E tudományos esszé arra is kitér, hogy az ideológiafogalom mannheimi értelmezésének van egy olyan vonatkozása is, amely az elköteleződés hangsúlyosan kényszerpályás jellegére világít rá: vannak helyzetek, „amikor nem adunk hitelt az ellenfél nézeteinek-képzeleteinek, mert azokat a tények többé-kevésbé tudatos meghamisításának tartjuk. Az ilyenfajta ideológiák a hazugságtól a tények féltudatos-ösz-

tönös elkendőzéséig terjedő skálán mozognak. Közös bennük, hogy megfogalmazóiknak nincs érdekében az adott tényállások tárgyilagos feltárása”.²

Gáll Ernő alól sokszor fordult ki a kor, élete során gyakran került olyan helyzetbe, hogy a szolgálatként felfogott élet dilemmáira az értelemkeresés és az értelemadás regiszterében kellett válaszokat keresnie. Az, ahogyan ezzel a feladattal megbirkózott, egyszerre bizonyítéka és cáfolata is annak, amit az előzőekben tőle idéztem. Ideologikus elköteleződése elsősorban nem társadalmi „helyéből”, helyzetéből, hanem tudatos, személyes opciókból következtek, és változatos körülmények között – a királyi Románia sziguranciája, a Horthy-korszak kémelhárító rendszere, a Gestapo és az SS által ellenőrzött lágervilág, majd a tulajdonképpen természetét előtte fokozatosan fölfedő romániai népi demokrácia, proletárdiktatúra és szocializmus által kijelölt mozgástérben – kellett újra és újra döntéseket hoznia azzal kapcsolatban, hogy a létvalóságnak melyik oldalán áll. A fasizmus lehetséges konzekvenciáival kapcsolatban szerzett személyes tapasztalatai egy életre szólóan elkötelezték az ideológiai baloldal mellett. Ugyanakkor a különböző élethelyzetekben gyakran kellett szembesülnie az ideológiai elköteleződés azon természetével, amit Mannheim-interpretációjában ő maga megfogalmazott: adott esetekben a világ menetével kapcsolatosan állást foglaltó ideológiai gondolkodásnak nem áll érdekében a tényállások tárgyilagos feltárása, és az ideologikus támpontok szerint tájékozódók számára nehézséget jelent az ellenfél nézeteinek-képzeteinek az elfogadása, mert azokban a tények szándékos-tudatos elferdítését látják. Gáll Ernő szellemi arc-élének egyik fontos jellegzetessége, hogy ennek a felismerésnek az igazsága rajta többször, visszatérően beteljesedett, de mindahányszor volt ereje, morális tartása újrakezdeni, és visszatérni az értelemkeresésnek és az értelemadásnak arra az útjára, amelyről körülményei idei-óraig letérítették.

A szellemi portré körvonalait az 1985-ös életinterjú, illetve az 1989 után íródott levelek tanúsága szerint a következő

² GALL Ernő: *Pandora visszatérése*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 106., 111.

markáns fordulokat előkészítő tájékozódási pontok jelölik ki: 1. szektarianizmusba hajló, missziós tudattal társuló baloldali radikalizmus, bolsevik kizárólagosságot eredményező szimpátia a marxi-lenini tanokkal és az illegalitás vállalása a munkásmozgalmi tevékenységbe való bekapcsolódás révén (1931–1934 között); 2. a fanatikus messianizmustól való eltávolodás és a polgári demokrácia, a klasszikus humanizmus és a felvilágosodás értékeihez való visszatérés a népfronti korszak idején (1935–1947 között, amely periódust azonban több fontos esemény és fordulat szakította meg); 3. a proletárdiktatúra szükségességét hangoztató marxi-lenini–sztálini orientációval való azonosulás, illetve a zsdánovizmus szellemiségét képviselő újdogmatizmus (1947–1954); 4. desztalinizáció, emancipáció a dogmatizmus alól (1954–1956); 5. a marxizmus reneszánsza, reform-marxizmus, majd a sztálini radikalizmussal szembeni radikalizáció (1960-as és 1970-es évek); 6. revendikatív nemzetiségi identitástudat, a romániai magyar kultúra sajátosságainak az elismerését szorgalmazó fellépés a román párt és államvezetéssel szemben (1968–1984 között); 7. a távlatvesztés és ideológiai elbizonytalanodás 1985–1989 között; 8. az államszocialista bolsevizmus bűneivel való szembesülés, irányvesztés és a baloldal szellemi kilátástalanságának a tudatosítása (1990 után). A Gáll Ernő által bejárt szellemi horizontok fesztávolságát az szemlélti a legmeggyőzőbben, hogy a dogmatikus anacionális meggyőződéstől a polgári nacionalizmus vehemens kritikáján át eljutott annak fölismeréséig, hogy a nemzeti elnyomással szemben a kisebbségi identitás védelemre szorul, amit csak annak révén lehet biztosítani, hogy a nacionalizmussal egy másik – igaz: más típusú – nacionalizmust állítunk szembe.

Vegyünk sorra néhányat az említett fordulópontok közül. Gáll Ernő az 1920-as és 1930-as évek fordulójának nagyváradi közegében vált „lelkes kommunistává”, alig tizennégy évesen, egy olyan környezetben, amelyben a gazdasági válságból és egyéb társadalomgazdasági folyamatokból eredeztethetően „a váradi fiatal magyar zsidóság jelentős hányada a baloldali ra-

dikalizmus vonzásába jutott”.³ Személyes opció volt ez részéről, amelyért a családtól való eltávolodás árát kellett megfizetnie. Ez már csak azért is figyelemreméltó, mert a családban rá mély benyomást tevő egyéniségek között többen is voltak olyanok, akik a polgári asszimiláció lehetséges alternatíváit képviselték számára, nemcsak a magyar középpolgárság, hanem a földbirtokos rétegek irányába is. A következőképpen vall ennek a döntésének a háttéréről az életinterjűben: „annak a messianisztikus kizárólagosságnak, ami bennünket, vagy legalábbis engem akkor eltöltött”, az volt az egyik meghatározó sajátossága, hogy „olyan élettartalmat, vagy olyan küldetéstudatot sugalmazott, hogy semmi sem fontosabb, semmi sem értékesebb, tartalmasabb életcél, mint a forradalmi mozgalom élcsapatában küzdeni egy igazságosabb társadalomért. Persze az erkölcsi idealizmuson kívül, amit ez a hivatástudat kifejezett, és [...] amellet, hogy egy deklasszálódó, elszegényedő középréteghez tartoztam, meghatározó volt az a veszély, amit a fasizmus jelentett. A hitlerizmus győzelme és kelet-európai terjeszkedése egzisztenciális, létünkben érintő fenyegetés volt számunkra. Ez a létveszély nagyon erős ösztönzés volt ennek az elkötelezettségnek és a vele járó kockázatoknak a vállalásában.”

1936-ban vagy 1937-ben (az életinterjú az időpont tekintetében bizonytalan) Gáll Ernő kilépett a Kommunista Ifjűmunkás Szövetség Diákszervezetéből, és áthelyeztette magát a Magyar Dolgozók Szövetségébe (MADOSZ), a Komintern VII., 1935 nyarán Moszkvában megtartott kongresszuson kidolgozott, a fasizmussal szemben meghirdetett egységfrontpolitika hatására. Az elhatározást a következőképpen indokolja meg: „a népfronti korszak [...] minden vonatkozásában megfelelt tulajdonképpen alkatomnak, hiszen a magamra erőltetett fanatizmus és kizárólagosság, amibe belelovtam magam, valójában egy magamra erőszakolt gondolkodásmód volt. [...] örömmel tértem vissza [...] a humanista műveltség értékeihez és a demokrácia eszményéhez. Örültem annak, hogy a polgári demokrácia, a klasszikus humanizmus és a felvilágosodás értékeit most már

³ Gáll Ernő-interjú. I. m. A soron következő idézetek ugyanebből a dokumentumból származnak.

magunkénak vallhatjuk, és [...] azzal a fenyegetéssel szemben, amit a fasizmus jelentett, megvédehetjük”. A népfronti korszak és a MADOSZ lehetővé tette számára ugyanakkor, hogy visszataláljon a magyarságtudathoz, és a kisebbségpolitika lehetséges útjai felé tájékozódjék. A következőket olvashatjuk erről az életinterjűben: „A MADOSZ [...] lehetőséget teremtett nekem arra, hogy [...] a magyarsághoz való tartozásomnak a tudatát, amelyet a dogmatizmus és a fanatikus szektarianizmushoz társított anacionális közömbösség háttérbe szorított, újból érvényesítsem. Ezekben az években én is úgy éreztem, hogy a nemzetköziség megszabadít és felszabadít mindenkit a nacionalizmus veszélyével járó nemzeti érzéstől, a fordulat után viszont a MADOSZ kereteiben új tartalommal és új előjellel vallhattam magam romániai magyarnak. [...] A MADOSZ révén [...] a kisebbségi problematikában is elmélyülhettem, és ezt az élményt mint szellemi ösztönző tényezőt hasznosíthattam. A MADOSZ viszonylatában a népfrontpolitika azt jelentette, hogy az addigi merev és kategorikusan elutasító álláspontot, amelyet a Magyar Párttal és a kisebbségi közélet többi, nem kommunista, nem marxista vezetőivel szemben tanúsítottunk, enyhítettük egy széles nemzetiségi vagy kisebbségi összefogás kialakításának érdekében.”

Népfrontos meggyőződése mellett gyakorlatilag 1947-ig kitarzott. A román királyi diktatúrában, illetve a Horthy-rendszerben szerzett tapasztalatait, a munkaszolgálat és a buchenwaldi meghurcoltatás után is úgy érezte, hogy a Komintern VII. Kongresszusának irányelvei változatlanul érvényesek: „a népi demokráciában [is] népfronti szellemnek kell érvényesülnie, a proletárdiktatúrára vagy a szocializmusra való áttérés pedig csak sokkal később fog következni”. A folytonosságérzetnek további – akár tudásszociológiaiainak is mondható – okai voltak. „Jól, mondhatnám otthon éreztem magam ezekben az években – mondja Gáll Ernő az életinterjűben –, mert bizonyos folytonosságban éltem. Az illegális tevékenységem idejéből, a lágerből ismert elvtársaimmal, barátaimmal dolgoztam továbbra is együtt. Így evidens volt számomra, hogy azok az események valósulnak meg, amelyeket ezekkel a társaimmal még

az illegalitás körülményei között vallottunk, vállalva értük a különféle kockázatokat. Íme, most ugyanazok az emberek, akik életben maradtak, ezekkel együtt váltunk az új társadalom építőivé.” És tudásszociológiai mélységű az a vallomása is, amelyben számot vet azokkal a körülményekkel, amelyek 1947 után visszavezették a dogmatizmus kényszerpályájára: „számomra a régi messianizmus [...] igazoltnak, valósnak mutatkozott. Amit mi hirdettünk és a jövő perspektívájaként magunk elé állítottunk, illetve mások számára is elfogadhatóvá tettünk, az tulajdonképpen az akkori tapasztalataim és élményeim szerint nem volt lázálom vagy merő utópia, hanem tényleg tudományos prognózisnak bizonyult. Az apokaliptikus háború és lágerben átélt, valóban világvégi élmények után az utópia valósággá kezdett átalakulni. És én nyilván hittem ebben a megvalósuló utópiában, amit akkor egyáltalán nem éreztünk utópiának, hanem a marxizmus tudományos előrelátásának a diadalaként és bizonyítékeként könyveltünk el. Ez a konkrét utópia a szemem láttára, az én fejem segítségével is kontúrokat nyert. Ilyen értelemben semmiféle kételynek, semmiféle kriticismusnak helye nem volt.”

A népfrontpolitika azonban rövidesen lekerült a napirendről, Sztálin úgy rendelkezett, hogy elérkezett a proletárdiktatúra ideje. Gáll Ernőt egy, a kolozsvári regionális pártlapban megjelent írását követően, amelyben a népfrontpolitika időszerősége mellett tette le a garast, odarendelték Bukarestbe, ahol a pártvezetés tudomására hozta, hogy a sztálini utasításoknak megfelelően a népi demokráciának vége, ezentúl proletárdiktatúra lesz. Az életinterjú tanúsága szerint Gáll Ernő ezt készséggel elfogadta, a proletárdiktatúra szükségességét hangoztató sztálini orientációval való azonosulás hátterére pedig a következőképpen világít rá: „Közölték velem, hogy egy más vonal van, és az eddigi tapasztalatok azt bizonyították, hogy a pártnak tényleg igaza volt. A párt azt mondta, hogy a hitlerizmus meg fog bukni, mert az antifasiszta népfront, majd pedig a diadalmas Vörös Hadsereg segítségével le fogjuk győzni, s ez tényleg meg is történt. Akkor viszont most miért ne fogadjam én el azt, annyi pozitív tapasztalat és élmény után, hogy nem hosz-

szan tartó népi demokrácia lesz, hanem gyorsabban fejlődünk a szocializmus felé. Számomra nem volt idegen vagy elvetendő eszmény és állapot a proletárdiktatúra, bár – mint említettem – a népfront nekem nagyon megfelelt. Egyeztet az én lényegében liberális alkatommal, de a proletárdiktatúra mégiscsak a proletárdiktatúra, amelyről én Marx műveiben, Leninnél és Sztálinnál tanultam. [...] Tehát ha most végeredményben egy későbbi fejlődési stádiumba lépünk be gyorsabban, hát Istenem, miért tiltakoztam volna ellene? Így alakult ki bennem az a konformista mentalitás, amely elfogadja a párt politikájának a legkülönbözőbb fordulatait, nemcsak azért, mert tapasztalati alapon meg voltam helyességükről győződve, hanem azért is, mert ezek a fordulatok, például az, hogy most már a proletárdiktatúra következik, elvileg nem volt tőlem idegen.”

A dogmatizmusból való emancipáció nem volt egyszerű folyamat. „A sztálinista mentális struktúrák – vallja ezzel kapcsolatban – sokáig uralkodtak tudatomban. [...] A magamra erőltetett mentális struktúra teljesen eltorzította gondolkodásomat, gondolatvilágomat, és kritika nélküli, nem szolgáló, hanem kiszolgáló, a kurzust kiszolgáló szerkesztővé és publicistává tett.” A kiutat a *Korunk* élére történt kinevezés jelentette, ez volt az a szerep – az oktatói feladatok mellett –, amelyben Gáll Ernőnek sikerült megtalálnia tulajdonképpeni énjét, levetközvéen fokozatosan a dogmatizmus koloncáit. Így vall erről az időszakról: „egy kisebbségi, provinciális kultúrát kellett valamilyen formában a szellemi világáramlatokba bekapcsolni, és egy vidéken élő értelmiséget kellett tájékoztatni mindarról, amiről tudomása se volt, hiszen a dogmatizmus tilalomfái, a szellemi vasszüggöny elzárta őket a nagyvilágban végbement és fellépett szellemi irányzatoktól és áramlatoktól [...] a dogmatizmus éveiben elprovinciálizálódott romániai magyar művelődést [kellett] valamilyen mértékben korszerűsíteniük”.

A *Korunk* szerkesztősége által gerjesztett és irányított szellemi ébredés eredményeként fogható fel az is, hogy Gáll Ernőben tudatosul a kisebbségpolitikai szerepvállalás lehetősége és imperatívusza. 1968-ban, egy Ceaușescu által össze-

hívott értekezleten, amelynek keretében a hatalmát konzolidáló pártvezető az erdélyi magyar értelmiség képviselőit szembesítette nemzetiségpolitikai elképzeléseivel, Gáll Ernő egy karakteres felszólalásban referált az erdélyi magyar közösség helyzetéről. „Leütöttem egy hangot – vallja ezzel kapcsolatban –, amely nem volt revindikatív, de feltétlenül a nemzetiségi identitástudatnak, a romániai magyar kultúra sajátosságainak az elismerését szorgalmazta.” Az 1968–1980 közötti kegyelmi időszak fontosabb megvalósításait a következőképpen összegezi: „Magam is ezekben az években találtam igazán magamra, és ha a Korunk [...] egyre hatékonyabb funkciót töltött be a romániai magyar művelődésben, ebben én is, mint főszerkesztő és mint szerző bizonyos szerepet játszhattam. [...] A Korunk fő teljesítménye az volt, hogy sikerült az akkoriban még reményteljes marxista reneszánsz hullámain mindazokat az ösztönző hatásokat, amiket Kelet- és Nyugat-Európából, valamint Amerikából felfogott, valamilyen formában egy korszerű erdélyi magyar önismeret hasznára fordítani. [...] Ha a Korunk bizonyos mértékben mozgalommá terebélyesedett, akkor ennek a mozgalomnak a kialakításában nekem is volt szerepem. A 80-as évek elején azonban ennek a jó korszaknak fokozatosan, majd egyre gyorsabban vége szakadt.”

A sztálini radikalizmussal szembeni radikalizáció folyamatát, majd az irányvesztés és a baloldal szellemi kilátástalanságának a tudatosítását illetően csak néhány mozzanatot áll módomban röviden fölidézni. Az előbbi Tánczos Gábor személyéhez kötődik, akivel Gáll Ernő az 1970-es évek elejével kezdődően alakított ki bensőséges kapcsolatot. Így idézi fel ennek a kapcsolatnak a szellemi tájékozódására gyakorolt befolyását: „őáltala ismertem meg a magyar demokratikus, szocialista ellenzék tevékenységét, Nagy Imre személyiségét és körét, mindazt, ami '56-tal kapcsolatos. [...] Ez az egész komplexum tulajdonképpen akkor Tánczos közvetítésével vált számomra olyan élménnyé, amely kihatott gondolkodásomra és arra a radikalizálódásra [...], amely egyre inkább eltávolított a régebbi, már nem dogmatikus, de még mindig valamilyen formában a régi kategóriákhoz ragaszkodó mentalitásomtól”.

Az 1985-ös életinterjűban már kivehetőek az ideológiai távlatvesztés jelei, de a baloldali és azon belül a marxizmussal azonosuló identitás vállalása még töretlen: „Nem szeretném [...], ha az az impresszió maradna az olvasóban [...], hogy megtagadtam volna azokat az eszményeket, amelyek eddig, főleg fiatalságomban megérleltek. Ez egy következtetlen hűség, amit én most itt megerősítek, abban az értelemben, hogy ez a hűség annak az értékrendnek és annak az eszmerendszernek szól, amelynek a tengelyében a társadalmi és nemzeti igazságosság és méltányosság szerepel, amely nagy súlyt helyez a szabadságra, a személyiségre, az autonómiára mind egyéni, mind közösségi viszonylatban, és nem utolsósorban szembe fordul minden olyan kormányzati és társadalmi rendszerrel, amely az ember megalázását jelenti. Ugyancsak szükségesnek tartom azt is leszögezni, hogy a marxista hagyományhoz tartozónak érzem magam, de semmiképpen sem hiszem, hogy a marxizmus a mai kor *panacea universalisa* lenne, hisz jól tudom, hogy Marx és Engels már a maguk korában is nem egy kérdést tévesen ítéltek meg, nem egy ítéletük személyek és mozgalmak vonatkozásában megkérdőjelezhető, vitatható, és még világosabban látom azt, hogy a mai kor számos kérdésére a marxizmus nem ad megfelelő választ.”

Az 1989-es fordulat után kitágult világban döbbenettel szembesül azzal a képpel, amely a fokozatosan elérhetővé váló dokumentumok alapján bontakozik ki annak az ideológiának a tulajdonképpeni természetéről, amellyel oly hosszú ideig fenntartások nélkül azonosult. Egy 1996-ban kelt levelében írja a következőket: „ajánlom a Brătescu-házaspár háttorzzongató dokumentumkönyvét⁴ Marcel Pauker elpusztításáról Jezsovék által [...]. Ebből kiderül, hogy a román párt és a Komintern örültek, bűnözők és felelőtlen kalandorok vezetése alatt működött már a húszas évek óta. Az egész szörnyűség abszolút hiteles, mert az NKVD és a Komintern irattárából megszerzett dokumentumokra épít. Bele betegedtem. [...] még a XX. kongresszus, illetve az 1968-as itthoni rehabilitáció

⁴ BRĂTESCU, Gheorghe, szerk: *Lichidarea lui Marcel Pauker. O anchetă stalinistă (1937–1938)*. Editura Univers Enciclopedic, București, 1995.

után sem gondoltam, hogy a mótely ilyen mélyről és ilyen régóta fertőzött. Mi szegény, naiv utópisták [...]”⁵ Koestler önéletrajzát olvasva konstatálja egy másik levelében, hogy a szerző, mármint Koestler, „mindent tudott a szovjetről és a kommunista mozgalomról akkor, amikor mi még ejakuláltunk a gyönyörűségtől, hogy az emberiség élcsapatához tartozhatunk”.⁶ A baloldal szellemi helyzetéről és kilátásairól a következőket írja 2000 januárjában, kevésse a halála előtt: „Sokat foglalkoztat a régióinkbeli s az európai baloldal válsága [...]. Hiába vannak uralmon a legtöbb országban, politikájukat a neoliberalizmus határozza meg, s eddig képtelennek mutatkoztak valamilyen alternatíva kidolgozására. Nem került szemem elé sem komoly önreflexió, sem olyan kritikai társadalomelemzés, amely eligazító lenne. Azt hiszem, ilyesmi a mi életünkben nem lát napvilágot.”⁷ Rám ezek a sorok a bizonyágtétel erejével hatnak azt illetően, hogy az értelemkeresés és értelemadás hálátlan feladatát magára válláló értelmiségi nem kerülheti el a felelősség kérdésével való szembesülést. Minden bizonynal nem véletlen, hogy Gáll Ernő utolsó könyvében⁸ a felelősség problematikájával viaskodik.

Gáll Ernő szellemi portréjának egy központi, a tudományos tevékenységgel kapcsolatos dimenzióját a következőképpen értékeli példás szerénységgel az életinterjúban: „Ami a magam ún. tudományos tevékenységét illeti, úgy látom [...], hogy ez inkább kezdeményezésekben és bizonyos problémaérzékenységekben jelentkezett. A kérdéseim jobbak voltak, mint a válaszaik, és ezek a feleletek [...] még elméleti általánosításra és rendszerezésre várnak. Nem alakult ki körülöttem a munkatársaknak vagy a tanítványoknak egy olyan csoportja, egy olyan összeforrott közössége, amely ezeket a hiányokat pótolni tudná, és ebben az objektív külső körülmények [...], amelyeknek közepette dolgoztam, jórészt okozták ezt a hiá-

⁵ GALL Ernő: *Levelek*. I. m. 731.

⁶ Idézi: SALAT Levente: Gáll Ernő levelezésének szellemi horizontja. In: GALL Ernő: *Levelek*. I. m. 45.

⁷ GALL Ernő: *Levelek*. I. m. 784.

⁸ GALL Ernő: *A felelősség új határai*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.

nyosságot. Tudom azonban, hogy vannak Romániában fiatalok, középnemzedékhez tartozó magányos kutatók, gondolkodók, akik ugyanazon a területen dolgoznak, mint amelyen én, akiknek az érdeklődésébe ezek a témák, amelyekkel küszködtem, beletartoznak.” Egy kritikára, amely a Ceaușescu-rezsimmel való nyíltabb szembeszegülést kérte számon tőle, a következőket válaszolta egy 1991-ben kelt levelében: „Én nem ezt az utat választottam. Elismerem a – nálunk igen kis létszámú – disszidencia érdemeit, tisztelem-becsülöm őket, akik között számos munkatársam volt, de én a legális intézményekben dolgozó, az anyanyelvű művelődést fenntartó és túlélését elősegítő értelmiségieket akartam valamiképp segíteni.”⁹ Találó összegezése ez annak a szerepnek, amelyet Gáll Ernő az erdélyi magyarság történetének egy nehéz szakaszában betöltött.

Az 1970-es évek második felétől kezdődően haláláig voltam vele személyes kapcsolatban. Az én emlékeimben Gáll Ernő olyan egyéniségként él, aki körül a román nemzeti szocializmus legsötétebb, leginkább légszomjas éveiben is volt levegő, szellemi, intellektuális értelemben, amit ő szívesen megosztott azokkal, akik keresték a társaságát. Úgy gondolom, hogy sokan vagyunk magamhoz hasonlók, akik hálával tartozunk neki azért, hogy nehéz időkben segített megtalálni a túlélés szellemi tartalékait.

⁹ GALL Ernő: *Levelek*. I. m. 613.

